

ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ: РЕНТНА ПЛАТА ЗА КОРИСТУВАННЯ НАДРАМИ

© 2017 ГОЛЯН В. А., АНДРОЩУК І. І.

УДК 330.524:553

Голян В. А., Андрощук І. І. Економічний механізм природокористування: рентна плата за користування надрами

Розкриваються сутнісні ознаки інституціонального та методологічного забезпечення стягнення та розподілу рентної плати за користування надрами для видобутку корисних копалин у системі функціонування економічного механізму природокористування. Розглянуто структуру надходжень рентної плати за користування надрами до Зведеного, Державного та місцевих бюджетів України. Проаналізовано основні тенденції надходжень рентної плати за користування надрами для видобування корисних копалин загальнодержавного значення, природного газу, нафти та газового конденсату в поточних і порівняних цінах. Розкривається зміст рентної плати за користування надрами для видобутку бурштину й аналізуються підсумки першого року інституціоналізації даного фіскального платежу. Запропоновано напрями вдосконалення стягнення та розподілу рентної плати за користування надрами за рахунок поглиблення диференціації ставок, посилення стимулюючої ролі рентного регулювання надкористування, акумуляції частини мінерально-сировинної ренти в спеціальних фондах бюджетів різного рівня.

Ключові слова: рентна плата за користування надрами, економічний механізм природокористування, бюджет, корисні копалини, бурштин, стимулювання, диференціація.

Рис.: 9. **Бібл.:** 10.

Голян Василь Анатолійович – доктор економічних наук, професор, директор Громадської організації «Європейський аналітичний центр» (вул. Ковельська, 1, Луцьк, Волинська область, 43000, Україна)

E-mail: golian_v@ukr.net

Андрощук Інна Ігорівна – кандидат економічних наук, викладач Луцького національного технічного університету (вул. Львівська, 75, Луцьк, Волинська обл., 43018, Україна)

E-mail: vasy17878@gmail.com

УДК 330.524:553

UDC 330.524:553

Голян В. А., Андрощук И. И. Экономический механизм природопользования: рентная плата за пользование недрами

Раскрываются существенные признаки институционального и методологического обеспечения взимания и распределения рентной платы за пользование недрами для добычи полезных ископаемых в системе функционирования экономического механизма природопользования. Рассмотрена структура поступлений рентной платы за пользование недрами в Сводный, Государственный и местные бюджеты Украины. Проанализированы основные тенденции поступлений рентной платы за пользование недрами для добычи полезных ископаемых общегосударственного значения, природного газа, нефти и газового конденсата в текущих и сопоставимых ценах. Раскрывается содержание рентной платы за пользование недрами для добычи янтаря и анализируются итоги первого года институционализации данного фискального платежа. Предложены направления совершенствования взимания и распределения рентной платы за пользование недрами путем углубления дифференциации ставок, усиления стимулирующей роли рентного регулирования недропользования, аккумуляции части минерально-сырьевой ренты в специальных фондах бюджетов разного уровня.

Ключевые слова: рентная плата за пользование недрами, экономический механизм природопользования, бюджет, полезные ископаемые, янтарь, стимулирование, дифференциация.

Рис.: 9. **Библ.:** 10.

Голян Василий Анатольевич – доктор экономических наук, профессор, директор Общественной организации «Европейский аналитический центр» (ул. Ковельская, 1, Луцк, Волынская область, 43000, Украина)

E-mail: golian_v@ukr.net

Андрощук Инна Игоревна – кандидат экономических наук, преподаватель Луцкого национального технического университета (ул. Львовская, 75, Луцк, Волынская обл., 43018, Украина)

E-mail: vasy17878@gmail.com

Golyan V. A., Androshchuk I. I. The Economic Mechanism of Management of Natural Resources: Rents for the Use of Subsoil Assets

The essential attributes of the institutional and methodological ensuring for the charging and distribution of rents for the subsoil minerals exploitation in the system of functioning of an economic mechanism of management of natural resources has been being disclosed. Consideration was given to the structure of income from the rents for the use of subsoil assets into the Consolidated, the State and the local budgets of Ukraine. The article analyzes the main tendencies in the income of rents for the use of subsoil for mining of State-owned minerals, natural gas, oil, and gas condensate, in current and comparable prices. The content of rents for the use of subsoil for mining amber has been disclosed and the results of the first year of institutionalization of this fiscal payment have been analyzed. The article suggests directions to improve the charging and distribution of rents for the use of subsoil assets by increasing the differentiation of rates, enhancing the stimulating role of the rent regulation of using subsoil, accumulation of part of the mineral-commodity rent in the special funds of budget at different levels.

Keywords: rents for the use of subsoil assets, economic mechanism of management of natural resources, budget, minerals, amber, stimulation, differentiation.

Fig.: 9. **Bibl.:** 10.

Golyan Vasyil A. – D. Sc. (Economics), Professor, Director of the Public Organization «European Analytical Centre» (1 Kovelska Str., Lutsk, Volyn region, 43000, Ukraine)

E-mail: golian_v@ukr.net

Androshchuk Inna I. – PhD (Economics), Lecturer of the Lutsk National Technical University (75 Lvivska Str., Lutsk, Volyn region, 43018, Ukraine)

E-mail: vasy17878@gmail.com

В останні роки вітчизняний економічний механізм природокористування, незважаючи на збереження окремих рудиментів командно-адміністративної системи, продовжує наблизитися до ринкових аналогів, які функціонують у країнах розвинутого капіталізму та

з перехідною економікою. Однак імпорт перевірених світовою практикою інструментів та методів регулювання господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу наштовхується на невідповідність інституціонального підґрунтя (відсутність необхідного на-

бору формальних і неформальних інститутів), що призводить до посилення інституціональних розривів між інтересами держави як виразника потреб власника природних ресурсів (українського народу) та інтересами корпоративного сектора, який включає найбільших природокористувачів.

Особливо яскраво це проявляється у сфері користування надрами для видобування корисних копалин, оскільки там діють національні акціонерні компанії, як правило, монополісти, та гірничо-видобувні підприємства, які є учасниками вертикально інтегрованих підприємницьких об'єднань. Прагнення максимально можливого господарського освоєння запасів надр зумовлено тим, що вітчизняна економіка за роки незалежності так і не була модернізована та мінеральна сировина залишається основною ресурсною базою продуктового ланцюга базових галузей національного господарства. Від обсягів видобутку гірничорудних ресурсів залежить ресурсно-виробничий потенціал такого експортоутворюючого сегмента національної економіки, як гірничо-металургійний комплекс. На динаміку видобутку паливно-енергетичних ресурсів значний детермінуючий вплив здійснює фактор їх обмеженості з огляду на високу енергомісткість виробництва промислової продукції. Усунути або мінімізувати наявні інституціональні розриви у сфері надрокористування мала б рентна плата за користування надрами для видобування корисних копалин через стимулюючий чи спонукально-обмежувальний вплив на природокористувачів.

У вітчизняній літературі розгляду теоретико-методологічних підходів та обґрунтуванню практичних рекомендацій стосовно встановлення, стягнення та розподілу рентної плати за користування надрами для видобутку корисних копалин присвячено праці О. Барановського, В. Башко, В. Матюхи, В. Міщенко, С. Педько, Я. Петракова, А. Соколовської та інших [1; 4–10]. Однак недостатньо обґрунтованими є підходи стосовно наближення вітчизняної системи рентного регулювання користування надрами до передової практики високорозвинених країн, а по окремих платежах за господарське освоєння мінерально-сировинного потенціалу методологічне та інституціональне забезпечення перебуває в латентному стані.

Тому вдосконалення методологічного забезпечення рентного регулювання надрокористування та міжбюджетного розподілу рентної плати за користування надрами є одними з найбільш «вузьких місць» у системі економічного механізму природокористування, які потребують першочергового усунення. Від цього залежить адекватність величини ставок рентної плати реальній цінності запасів надр, які залучаються в господарський обіг, своєчасне здійснення рекультивацийних і геологорозвідувальних робіт, поширення практики утилізації вторинної сировини, зміцнення фінансової самодостатності територіальних громад, які є ареалом концентрації мінерально-сировинного потенціалу.

Метою статті є розгляд існуючого стану рентного регулювання надрокористування як складової економічного механізму природокористування, аналіз

основних тенденцій надходжень окремих видів рентної плати за користування надрами до Зведеного бюджету України та регіонального розрізу надходжень рентної плати за користування надрами для видобування природного газу та нафти, а також обґрунтування напрямів удосконалення стягнення та розподілу рентних платежів за користування надрами.

Мінерально-сировинні ресурси виступають важливою передумовою розвитку національних економік, перш за все, країн, які так і не спромоглися перейти у фазу масового поширення інформаційних технологій і залишаються сировинними донорами світового господарства. Як правило, високий рівень забезпеченості мінерально-сировинними ресурсами, зокрема паливно-енергетичними, і провокує рецидиви «голландської хвороби» та «ресурсного прокляття». Для таких країн перерозподіл ренти від використання мінеральної сировини виступає основою господарської самодостатності.

В Україні внаслідок спорадичних і безсистемних інституціональних перетворень використання мінерально-сировинного багатства відбувається в інтересах великих промислово-фінансових груп, для яких мінеральна сировина становить ресурсну базу всього продуктового ланцюга, а символічна величина нормативів плати за користування надрами забезпечує перетікання мінерально-сировинної ренти в сегмент великого бізнесу.

Більше того, існує законодавче підґрунтя міжбюджетного перерозподілу плати за користування надрами загальнодержавного значення зорієнтоване на поповнення центральних фінансових фондів держави, а не бюджетів громад базового рівня, де на прилеглих до них територіях і концентруються основні запаси мінеральної сировини.

Вилучення мінерально-сировинної ренти є формою розподілу грошових потоків, які утворюються у зв'язку з освоєнням належних українському народу надр. Для цивілізованих країн видається дивним: як українські приватні корпоративні структури протягом тривалого періоду отримують надприбутки через залучення в господарський обіг корисних копалин, які перебувають у власності українського народу? Натомість території, які виступають основним ареалом концентрації мінерально-сировинних ресурсів, перебувають у депресивному стані, а місцеве населення не отримує необхідної за цивілізованими мірками частини ренти.

Окремі експерти вважають, що вилучення мінерально-сировинної ренти не слід зводити лише до справляння рентної плати за користування надрами, а потрібно також рентні ставки прив'язувати до норми рентабельності видобувних підприємств. Одним із кроків стосовно посилення рентної спрямованості фіскального регулювання користування надрами в попередні роки стала заміна абсолютних (потонних) ставок плати адвалорними (тобто ставка рентної плати за користування надрами визначається у відсотках від вартості одиниці корисної копалини) [7].

Також відбулося перегрупування рентних платежів за користування надрами: рентну плату за вугле-

водні об'єднали з платою за користування надрами, а збір за геологорозвідувальні роботи скасували [7; 10]. Об'єднання рентної плати за викопні вуглеводні з платою за користування надрами привело до значного збільшення надходжень рентної плати за користування надрами до Зведеного бюджету України.

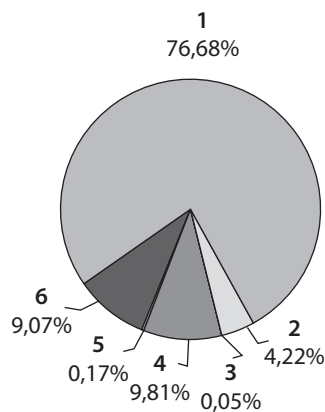
Прикметною рисою вилучення мінерально-сировинної ренти стало завищення ставок плати на одні види корисних копалин і зниження – на інші. Завищення ставок виступало перепорою для активізації діяльності видобувних підприємств, а зниження – автоматично призводило до перетікання ренти в корпоративний сектор.

Більше того, тривалий період мали місце прецеденти щодо зниження ставок плати за видобуток залізної руди та завищення – для будівельної сировини. У першому випадку це відбувалося під впливом «олігархів від руди», які з 2002 по 2014 рр. мали потужне лобі в українських парламенті й уряді, і в результаті власник українських надр недоотримував значну величину надходжень до фінансових фондів держави. Проявом нерозвиненості та відставання від передових світових практик є занижені ставки плати за видобування мінеральних вод, що робить виробництво мінеральної води надзвичайно високоприбутковим видом діяльності.

У 2016 р. у структурі надходжень рентної плати за користування надрами до Зведеного бюджету України найбільшу питому вагу займала рентна плата за користування надрами для видобування природного газу (76,68%). Частка рентної плати за користування надрами для видобування корисних копалин загальнодержавного значення та нафти відповідно становила 9,81% та 9,07%. Також вагомою складовою надходжень мінерально-сировинної ренти до Зведеного бюджету України є рентна плата за користування надрами для видобування газового конденсату, яка складала 4,22% (рис. 1).

У структурі надходжень рентної плати за користування надрами до Державного бюджету України також найбільшу питому вагу займають рентна плата за видобуток природного газу, нафти та корисних копалин загальнодержавного значення. Частка рентної плати за користування надрами для видобування корисних копалин загальнодержавного значення є дещо нижчою, ніж відповідний показник по Зведеному бюджету України (7,56%) (рис. 2). Це пов'язано з тим, що частина цього платежу також надходила до місцевих бюджетів.

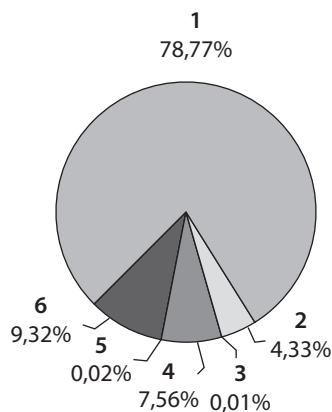
У структурі надходжень рентної плати за користування надрами до місцевих бюджетів у 2016 р. питома вага рентної плати за користування надрами загальнодержавного значення становила 92,49%; за користування надрами для видобування корисних копалин місцевого

- 1 – рентна плата за користування надрами для видобування природного газу
- 2 – рентна плата за користування надрами для видобування газового конденсату
- 3 – рентна плата за користування надрами для видобування корисних копалин місцевого значення
- 4 – рентна плата за користування надрами для видобування корисних копалин загальнодержавного значення
- 5 – інші складові надходжень рентної плати за користування надрами
- 6 – рентна плата за користування надрами для видобування нафти

Рис. 1. Структура надходжень рентної плати за користування надрами до Зведеного бюджету України у 2016 р.

Джерело: розраховано за даними Державної казначейської служби України.

- 1 – рентна плата за користування надрами для видобування природного газу
- 2 – рентна плата за користування надрами для видобування газового конденсату
- 3 – рентна плата за користування надрами континентального шельфу і в межах виключної (морської) економічної зони
- 4 – рентна плата за користування надрами для видобування корисних копалин загальнодержавного значення
- 5 – інші складові надходжень рентної плати за користування надрами
- 6 – рентна плата за користування надрами для видобування нафти

Рис. 2. Структура надходжень рентної плати за користування надрами до Державного бюджету України у 2016 р.

Джерело: розраховано за даними Державної казначейської служби України.

значення – 6,54%; за користування надрами в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин – 0,97% (рис. 3). Тобто на часі ідентифікація реальної бази стягнення рентної плати за користування надрами місцевого значення.

У зв'язку з вагомим значенням для розвитку національного господарства паливно-енергетичного та гірничо-металургійного комплексів чи не найактуальнішим завданням у системі фіскального регулювання надкористування було вилучення ренти за користування надрами для видобування корисних копалин загальнодержавного значення. За період з 2007 по 2016 рр. надходження платежів за користування надрами для видобування корисних копалин загальнодержавного значення до Зведеного бюджету України відзначалися декількома тенденціями.

За період з 2007 по 2012 рр. мало місце невинне зростання надходжень названих платежів, що зумовлено щорічною індексацією ставок плати за окремі види корисних копалин, а також збільшенням видобутку окремих з них. У 2012 р. порівняно з 2007 р. обсяг платежів за користування надрами для видобування корисних копалин загальнодержавного значення, який надійшов до Зведеного бюджету України, збільшився на 2413 млн грн, порівняно з 2010 р. – на 1639 млн грн (рис. 4).

У 2013 р. порівняно з 2012 р. надходження платежів за користування надрами для видобування корисних копалин загальнодержавного значення до Зведеного бюджету України зменшилися на 1007 млн грн, що зумовлено значною мірою зменшенням фізичного обсягу видобутку окремих корисних копалин.

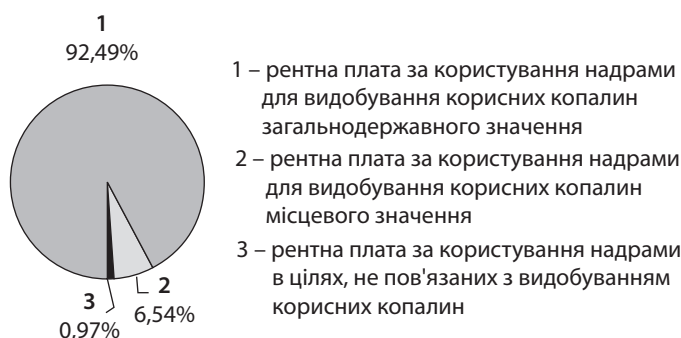

Рис. 3. Структура надходжень рентної плати за користування надрами до місцевих бюджетів у 2016 р.

Джерело: розраховано за даними Державної казначейської служби України.

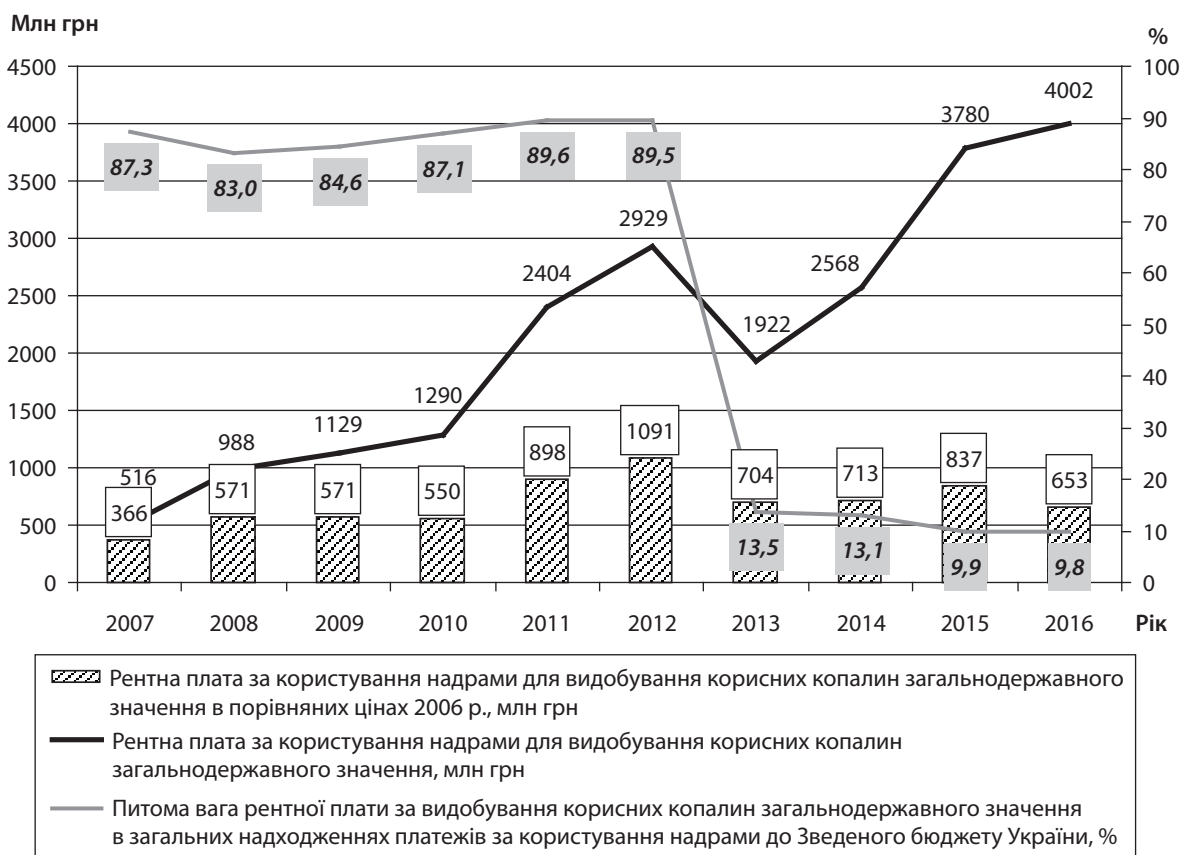

Рис. 4. Надходження рентної плати за користування надрами для видобування корисних копалин загальнодержавного значення до Зведеного бюджету України

Джерело: розраховано за даними Державної казначейської служби України.

За 2013–2016 рр. мала місце тенденція зростання номінальної величини надходжень рентної плати за користування надрами для видобування корисних копалин загальнодержавного значення до фінансових фондів держави, регіонів та територіальних громад. У 2016 р. сума цих платежів порівняно з 2014 р. збільшилася на 1434 млн грн. Незважаючи на в цілому висхідну тенденцію в надходженнях номінальної величини платежів за користування надрами для видобування корисних копалин загальнодержавного значення до Зведеного бюджету України, у динаміці цих платежів у порівнянних цінах 2006 р. висхідна тенденція мала місце лише з 2007 по 2012 рр. Так, у 2012 р. надходження цих платежів у порівнянних цінах 2006 р. порівняно з 2007 р. виросли у 2,9 разу. У 2016 р. порівняно з 2012 р. надходження рентної плати за користування надрами для видобування корисних копалин загальнодержавного значення в цінах 2006 р. до Зведеного бюджету України зменшилося на 438 млн грн.

Низхідна тенденція в динаміці цих платежів у 2012–2016 рр. зумовлена надмірною девальвацією національної грошової одиниці, що не супроводжувалося адекватною індексацією ставок плати за користування надрами для видобування корисних копалин. За період з 2007 по 2016 рр. питома вага платежів за користування надрами для видобування корисних копалин загальнодержавного значення в загальних надходженнях рентної плати за користування надрами до Зведеного бюджету України відзначалася наявністю двох основних фаз. У 2007–2012 рр. вона коливалася в інтервалі 87,3–89,5%, а у 2013–2016 рр. – 9,8–13,5%. Значне зменшення питомої ваги надходжень платежів за користування надрами загальнодержавного значення у 2013 р. порівняно з 2012 р. пов'язане з тим, що плата за користування надрами акумулювала і рентну плату за викопні вуглеводні [3].

Прикметною рисою соціально-економічного розвитку України в новітній історії є значна залежність від зовнішніх джерел постачання енергоносіїв. Особливою складністю відзначалися взаємовідносини з Російською Федерацією, зокрема РАТ «Газпром», щодо постачання в Україну природного газу. Залежність від східного сусіда була пов'язана з тим, що енергомістка економіка потребувала значних обсягів «блакитного» палива. Натомість Україна видобуває достатній обсяг власного природного газу, який дозволяє повною мірою покривати потреби населення.

У вітчизняній сфері газовидобування, функціонуванні оптового газового ринку до цих пір не забезпечено прозорої системи формування та перерозподілу грошових потоків, що призводить до надмірного розміру плати за споживання природного газу і тим самим підвищує градус соціальної напруги в суспільстві. Одним із чинників, який визначальною мірою впливає на ціну за газ, є ставка рентної плати за цей вид вуглеводнів. Ці ставки в останні роки неодноразово переглядалися в бік збільшення [1], що використовувалося як основний аргумент газовидобувними підприємствами та операторами оптового ринку газу при підвищенні ціни на «блакитне» паливо для споживачів.

Перманентне збільшення ставок рентної плати за природний газ забезпечило висхідну тенденцію в надходженнях даного фіскального платежу до Зведеного бюджету України за 2003–2016 рр. У 2003 р. до Зведеного бюджету України надійшло 522 млн грн, у 2008 р. – 1127 млн грн, у 2013 р. – 5167 млн грн, у 2016 р. – 31271 млн грн. У 2016 р. порівняно з 2008 р. обсяг надходжень рентної плати за користування надрами для видобутку природного газу збільшився у 27,7 разу, порівняно з 2013 р. – у 6 разів (рис. 5). Стягнення рентної плати за видобуток природного газу відповідає світовій практиці фіскального регулювання природокористування, яка передбачає вилучення частини ренти на користь власника природних ресурсів.

Слід зазначити, що за період з 2003 по 2016 рр. спостерігалось декілька фаз у зміні обсягів видобутку природного газу. Зокрема у 2003–2005 рр. відбулося збільшення обсягів видобутку даної вуглеводневої сировини на 2 млрд м³. За період з 2005 по 2009 рр. мало місце збільшення обсягів видобутку природного газу на 0,6 млрд м³.

Значного зменшення обсяги видобутку природного газу зазнали у 2009–2011 рр., коли видобуток скоротився на 1,1 млрд м³. У 2013 р. порівняно з 2011 р. обсяги видобутку природного газу збільшилися на 0,9 млрд м³. У 2014–2016 рр. порівняно з 2013 р. мало місце скорочення обсягів видобутку природного газу в середньому на 1 млрд м³.

Якщо прослідкувати основні тенденції в обсягах видобутку природного газу та в динаміці надходжень рентної плати за користування надрами для видобутку природного газу, то прямої кореляції не прослідковується, тобто не спостерігається пряма залежність між збільшенням ставки рентної плати за видобуток даного мінерального ресурсу та обсягами його видобутку. Коливання ставок рентної плати за видобуток природного газу детермінується інфляційно-девальваційними процесами, а також потребою в адекватному вилученні природно-ресурсної ренти за видобуток корисних копалин загальнодержавного значення.

Незважаючи на значне збільшення номінальної величини надходжень рентної плати за користування надрами для видобутку природного газу до Зведеного бюджету України, у динаміці реальних надходжень газової ренти висхідний тренд не є таким різким. Це пов'язано з тим, що при розрахунку обсягів рентної плати за користування надрами для видобування природного газу номінальна величина була поділена на кумулятивний індекс цін виробників промислової продукції, що дало можливість усунути чинник механічного підвищення ставок рентної плати у зв'язку з інфляційно-девальваційними процесами. У 2016 р. порівняно з 2003 р. рентна плата за природний газ у цінах 2003 р. збільшилася в 7,2 разу, порівняно з 2008 р. – у 7,8 разу, порівняно з 2013 р. – у 2,7 разу. Натомість у 2016 р. порівняно з 2015 р. спостерігалось зменшення надходжень рентної плати за природний газ у цінах 2003 р. на 911 млн грн.

Є ряд регіонів, де основною складовою надходжень платежів за користування надрами до Зведеного

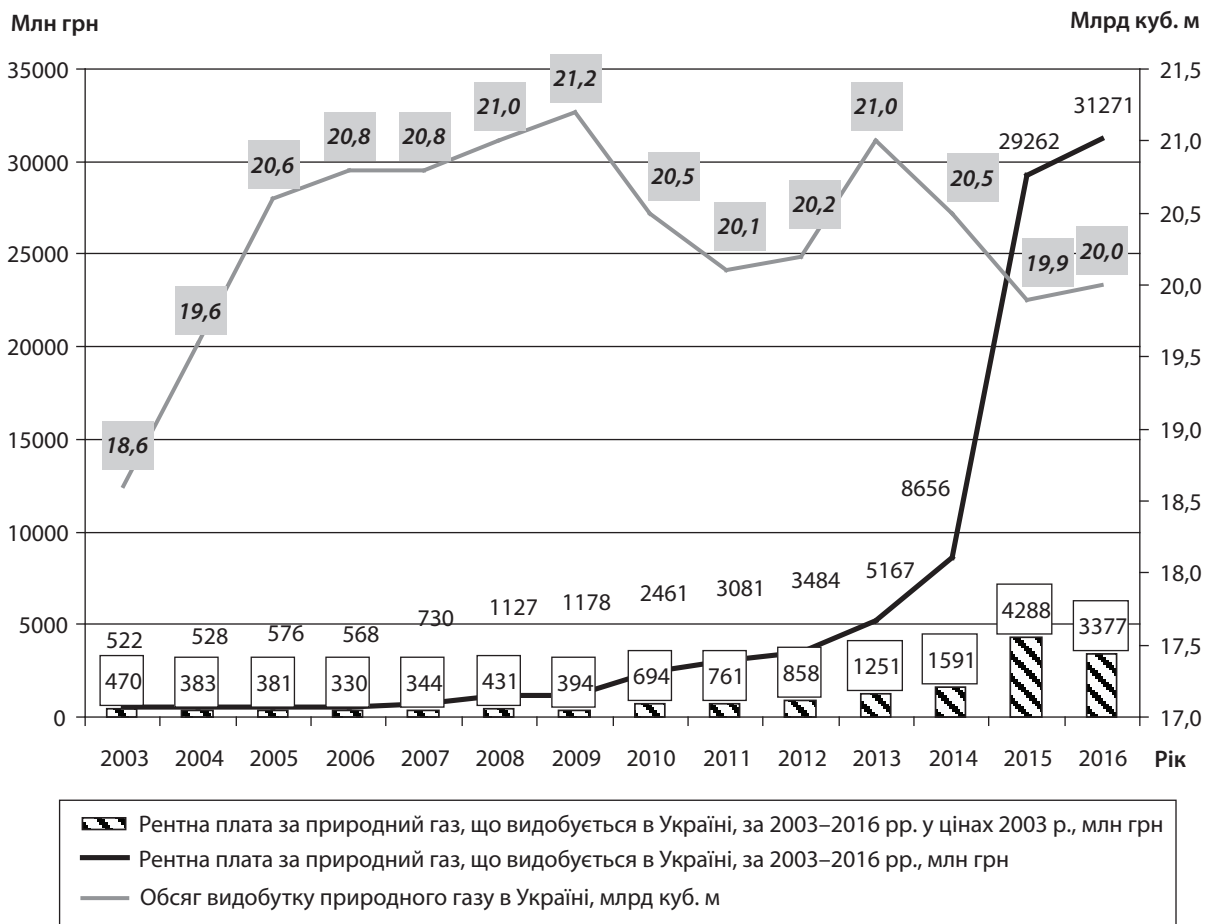

Рис. 5. Обсяг видобутку природного газу та надходження рентної плати за користування надрами для видобування природного газу до Зведеного бюджету України

Джерело: розраховано за даними Державної казначейської служби України.

бюджету України є плата за користування надрами для видобування природного газу. У 2014 р. обсяг надходжень даного платежу до Зведеного бюджету України становив: у Волинській області – 33,2 млн грн, Дніпропетровській – 181,7 млн грн, Донецькій – 86,1 млн грн, Закарпатській – 26,2 млн грн, Івано-Франківській – 286,1 млн грн, Луганській – 342,1 млн грн, Львівській – 202,3 млн грн, Полтавській – 3758,8 млн грн, Сумській – 626,9 млн грн і Харківській області – 2998,5 млн грн. Питома вага даного платежу в загальних надходженнях платежів за користування надрами до Зведеного бюджету України в названих регіонах становила відповідно 85,8%, 10,6%, 22,3%, 66,6%, 20,4%, 75,2%, 33,1%, 62,2%, 17,6% і 78,6% (рис. 6).

Однією з причин низького рівня енергетичної самодостатності України є незначні обсяги видобутку нафти, що робить нашу країну залежною від зовнішніх ринків нафти та нафтопродуктів. Незважаючи на це, вітчизняний видобуток нафти є важливою складовою сфери надрокористування, а для нафтоносних регіонів він також виступає вагомим чинником соціально-економічного розвитку в цілому та зростання рівня зайнятості зокрема.

Якщо прослідкувати обсяг видобутку нафти в Україні за період з 2003 по 2016 рр., то в цілому спосте-

рігається низхідна тенденція, що свідчить про відсутність позитивних зрушень в індустрії нафтовидобутку, зокрема в інвестиційному забезпеченні модернізації та реконструкції виробничо-технічної бази нафтовидобувних підприємств. Нафтовидобуток за вказаний часовий проміжок зростав у 2003–2005 рр. (зростання складало 1,6 млн т). У 2005–2016 рр. мало місце значне зменшення обсягів видобутку нафти. Зокрема у 2016 р. порівняно з 2005 р. обсяг видобутку нафти зменшився на 2,8 млн т, порівняно з 2013 р. – на 1,5 млн т (рис. 7).

За 2003–2016 рр. у цілому не спостерігалось чіткої тенденції до зростання чи спадання надходжень рентної плати за користування надрами для видобування нафти до Зведеного бюджету України. Зростання надходжень даного виду рентної плати до Зведеного бюджету України спостерігалось у 2003–2008 рр. (у 2008 р. порівняно з 2003 р. обсяг надходжень рентної плати за видобуток нафти збільшився у 17,3 разу). У 2009 та 2010 рр. порівняно з 2008 р. спостерігалось зменшення рентної плати за видобуток нафти, що напряму пов'язано зі скороченням обсягів видобутку нафти і значною мірою було зумовлено наслідками впливу глобальної фінансової кризи на розвиток національної економіки. У 2011 р. порівняно з 2010 р. надходження рентної плати за видобуток нафти до Зведеного бюджету збільшилися у 2,3 разу.

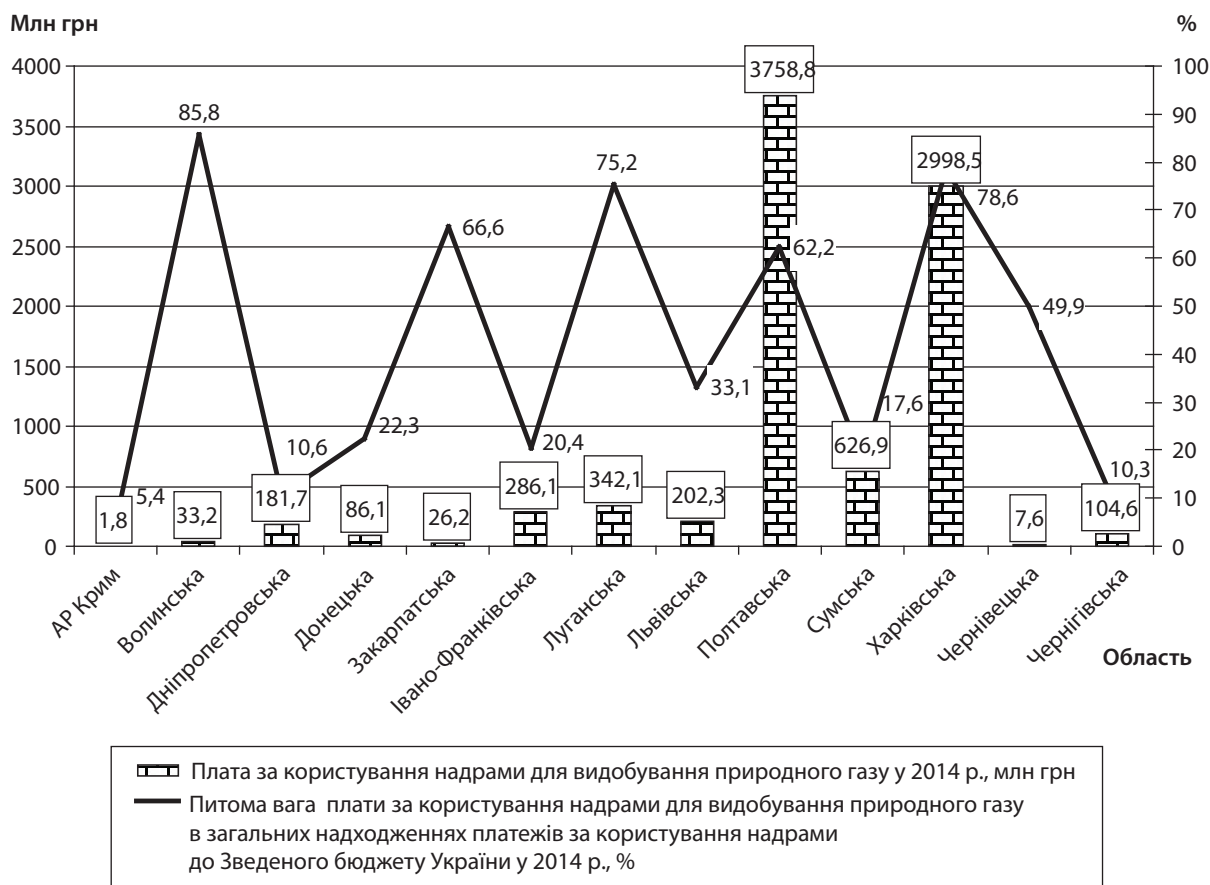

Рис. 6. Надходження плати за користування надрами для видобування природного газу до Зведеного бюджету України у 2014 р. в окремих регіонах

Джерело: розраховано за даними Державної казначейської служби України.

Починаючи з 2011 р. і завершуючи 2016 р., у цілому відбулося зменшення надходжень рентної плати за користування надрами для видобутку нафти до фінансових фондів держави, що зумовлено скороченням фізичних обсягів нафтовидобутку. У динаміці рентної плати за видобуток нафти в порівняних цінах 2003 р. спостерігаються тенденції, які мають місце в динаміці номінальної величини рентної плати за користування надрами для видобутку нафти. Найбільше просідання обсягів надходжень рентної плати за користування надрами для видобутку нафти спостерігалось у 2009 та 2015 рр., що в першому випадку було зумовлено інтенсивним протіканням кризових явищ і значною девальвацією національної грошової одиниці, а в другому – неадекватністю встановлення ставок рентної плати за видобуток нафти інфляційно-девальваційним процесам.

В окремих регіонах плата за користування надрами для видобутку нафти є вагомим складовим надходженням плати за користування надрами до Зведеного бюджету України у 2014 р. У Івано-Франківській, Львівській, Полтавській, Сумській та Чернігівській областях величина надходжень плати за користування надрами для видобування нафти становила відповідно 1080,5 млн грн, 360,2 млн грн, 596,5 млн грн, 2757,9 млн грн і 871,5 млн грн. Питома вага надходжень плати за користування надрами для видобування нафти в загальних надходженнях платежів за користування надрами до

Зведеного бюджету України у 2014 р. у названих регіонах складала відповідно 77,2%, 59,0%, 9,9%, 77,5% і 86,2% (рис. 8).

Однією із складових рентної плати за користування надрами є рентна плата за газовий конденсат, який видобувається в Україні. За період з 2003 по 2010 рр. мало місце значне зростання номінальної величини даного виду мінерально-сировинної ренти. У 2010 р. порівняно з 2003 р. обсяг надходжень рентної плати за видобуток газового конденсату до Зведеного бюджету України збільшився у 111 разів. У 2015 р. порівняно з 2009 р. обсяг номінальної величини надходжень рентної плати за газовий конденсат до фінансових фондів держави зменшився на 1189 млн грн (рис. 9).

У відповідності до основних тенденцій фактичних надходжень рентної плати за газовий конденсат відбувалася зміна величини рентної плати за газовий конденсат у цінах 2003 р. Як і в динаміці номінальної величини рентної плати за газовий конденсат, так і в динаміці рентної плати за газовий конденсат у цінах 2003 р. найбільші обсяги надходжень мали місце у 2011 р. [2].

Підсумовуючи результати аналізу надходжень складових рентної плати за користування надрами до Зведеного бюджету України, слід наголосити, що одним із найбільших недоліків вітчизняної системи фіскального регулювання надрокористування є те, що Україна так і не спромоглася імплементувати один із передових зраз-

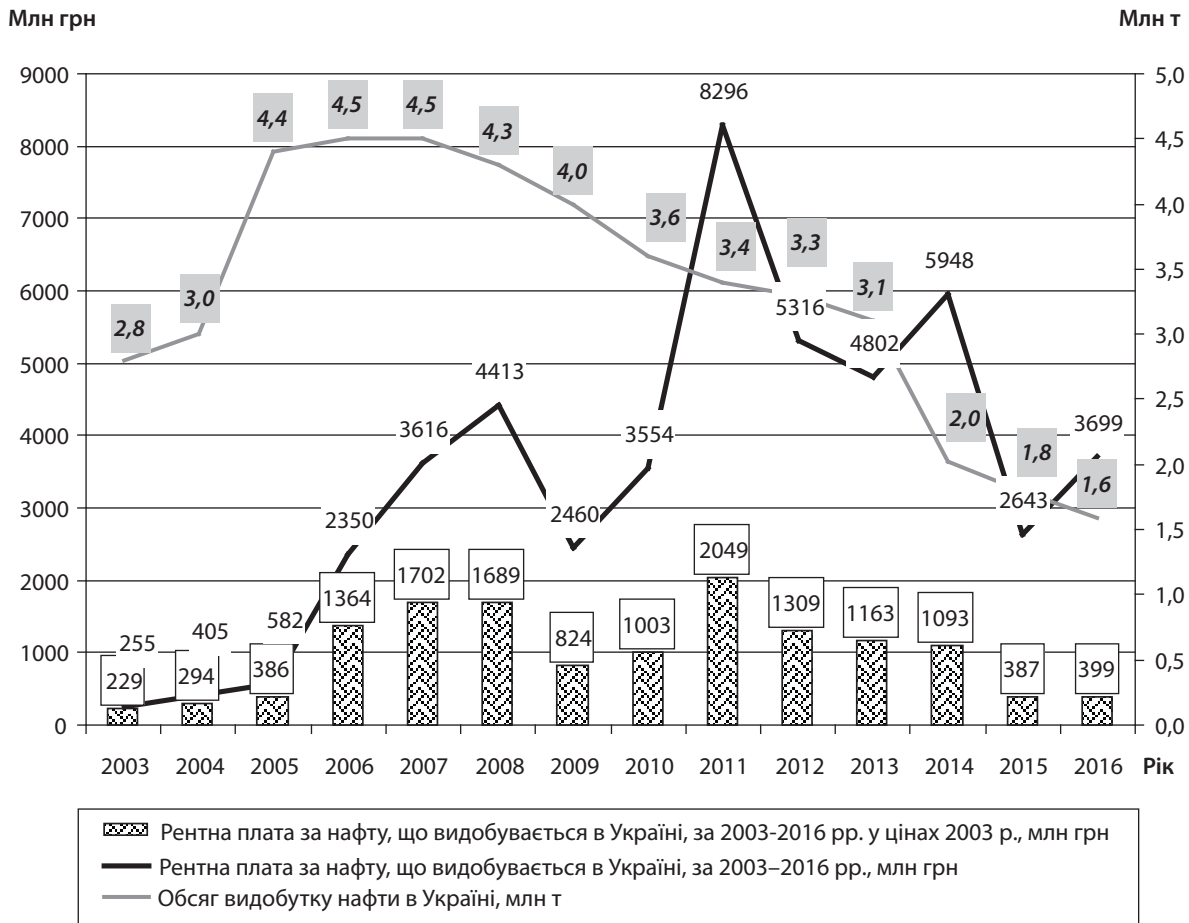

Рис. 7. Обсяг видобутку нафти та надходження рентної плати за користування надрами для видобування нафти до Зведеного бюджету України

Джерело: розраховано за даними Державної казначейської служби України.

Рис. 8. Надходження плати за користування надрами для видобування нафти до Зведеного бюджету України у 2014 р. в окремих регіонах України

Джерело: розраховано за даними Державної казначейської служби України.

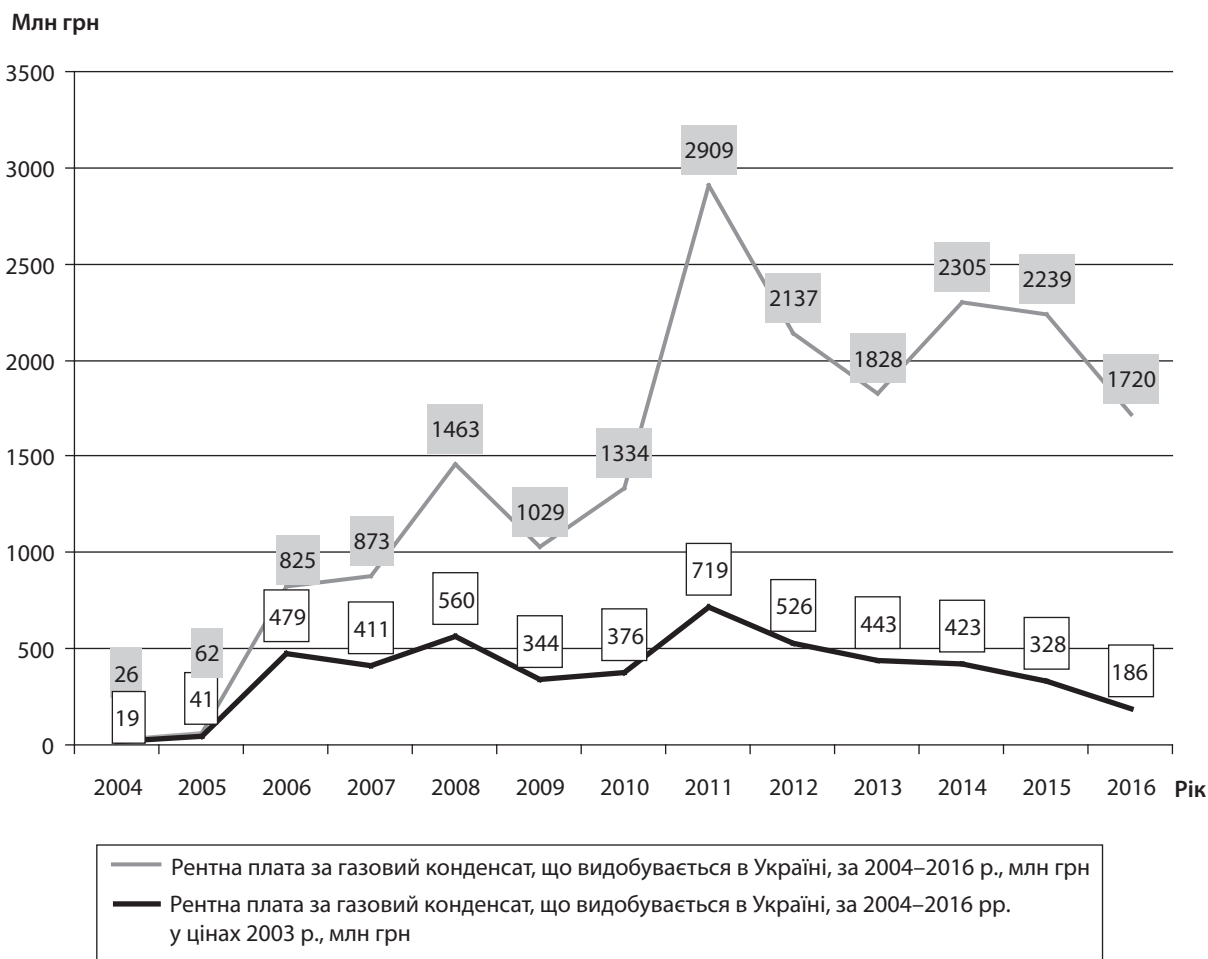

Рис. 9. Надходження рентної плати за користування надрами для видобування газового конденсату до Зведеного бюджету України

Джерело: розраховано за даними Державної казначейської служби України.

ків вилучення і перерозподілу мінерально-сировинної ренти, який передбачає формування централізованих фондів стратегічного розвитку.

В останні роки у зв'язку зі збільшенням масштабів видобутку бурштину гострою стала необхідність формування інституціонального та методологічного забезпечення фіскального регулювання господарського освоєння цієї цінної органічної речовини. Тому з 1 січня 2016 р. видобуток бурштину, як і інші види діяльності, пов'язані з користуванням надрами для видобутку корисних копалин, має супроводжуватися сплатою рентної плати. Кабінет Міністрів України для упорядкування системи фіскального регулювання видобутку бурштину в перелік кодів бюджетної класифікації ввів код 13031000 – «рентна плата за користування надрами для видобування бурштину».

У відповідності з прийнятим 24 грудня 2015 р. Законом України № 909-VII «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2016 році» з 1 січня 2016 р. за видобуток бурштину встановлена рентна плата у розмірі 25% від вартості товарної продукції гірничого підприємства. На 01.03.2017 р. і надалі зберігається така ставка, тобто гірниче підприємство, яке здійснює видобуток бурштину,

має сплачувати рентну плату в розмірі 25% від вартості видобутої корисної копалини (мінеральної сировини).

У 2016 р. планувалося від стягнення рентної плати за користування надрами для видобування бурштину залучити до Зведеного бюджету України 1,5 млрд грн, але фактично залучили лише 2,06 млн грн. План виконано на 0,14%. Більше того, всі надходження рентної плати спрямовано до Державного бюджету України. Місцеві бюджети не отримали ані копійки рентної плати за видобуток бурштину. Тобто вже на самих початках введення рентної плати за користування надрами для видобування бурштину цей фіскальний інструмент спрямований на поповнення фінансових фондів держави, а не територіальних громад.

Видобуток бурштину почне сприяти наповненню місцевих бюджетів лише тоді, коли буде легалізовано сам процес видобутку, визначено основних операторів, а наймані працівники почнуть отримувати офіційну заробітну плату і сплачувати в бюджети територіальних громад податок на доходи фізичних осіб. Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України №1370 від 28 грудня 2011 р., яка вносить зміни до переліків затверджених Постановою Кабінету Міністрів України № 827 від 12 грудня 1994 р., бурштин – це корисна копалина загальнодержавного значення.

Невиконання плану надходжень рентної плати за користування надрами для видобування бурштину продемонструвало, що дуже багато сторін зацікавлено в консервації тіньового та непрозорого характеру видобутку даного виду органомінеральної сировини. Зрештою видобуток бурштину – це не панацея для подолання відсталості Поліського регіону, оскільки він супроводжується численними еколого-деструктивними процесами, які можуть мати незворотні наслідки для навколишнього середовища, зокрема для розвитку лісового та сільського господарства.

Та й рекультивація порушених земель внаслідок видобутку бурштину – надзвичайно капіталомістка річ. Бурштин – це органомінеральна речовина, яка утворилася під дією комплексу природних чинників, і її видобуток вже означає присвоєння надрокористувачем ренти, оскільки він залучає у господарський обіг матеріальну субстанцію, яку він сам не створював, а лише поніс затрати на організацію її видобутку. Від рівня обґрунтованості ставок рентної плати за видобуток бурштину залежить еквівалентність вилучення бурштинової ренти. 25% – це доволі прийнятна ставка. Інша справа – в міжбюджетному розподілі рентної плати за видобуток бурштину. Можливо, стовідсоткове її надходження до Державного бюджету України демотивуватиме місцеву владу стосовно наведення порядку на бурштинових розробках.

Судячи з того, що проривних зрушень по легалізації видобутку бурштину не спостерігається і, відповідно, залишається не ідентифікованою реальна база вилучення бурштинової ренти, значного збільшення надходжень рентної плати за користування надрами для видобування бурштину до Державного бюджету України не слід очікувати. Консервація «бурштинової лихоманки» – це базовий тренд діяльності регіональних бізнес-еліт, налаштованих присвоювати бурштинову ренту повністю.

У нашій країні сформувалася така модель надрокористування, при якій великі надрокористувачі максимальною мірою освоюють мінерально-сировинний потенціал, який знаходиться в загальнонародній власності, а території концентрації мінерально-сировинних благ так і не можуть вийти із фази депресивності через відсутність інвестиційних передумов нарощення виробництва продукції з високою доданою вартістю.

У багатих на корисні копалини країнах, особливо на вуглеводневу сировину, мінерально-сировинна рента виступає вагомим чинником поповнення фінансових фондів держави та окремих територій. Також частину мінерально-сировинної ренти отримує кожен громадянин країни. В Україні із самого початку введення плати за спеціальне використання природних ресурсів вилучення мінерально-сировинної ренти відбувалося і відбувається всупереч всім хрестоматійним правилам фіскального регулювання видобутку корисних копалин.

У нашій країні не спрацьовують класичні атрибути адвалорної ставки рентної плати за користування надрами через те, що гірничо-видобувні підприємства продають мінеральну сировину підприємствам переробної промисловості за демпінговими цінами, оскільки і перші, і другі, як правило, входять в одну вертикально інтегровану підприємницьку структуру.

Тобто «олігарх від руди» фактично сам собі продає мінеральну сировину. Демпінгові ціни на мінеральну сировину призводять до згорання бази нарахування адвалорної ставки рентної плати за користування надрами для видобутку корисних копалин. Намагання окремих парламентарів, учених і громадських діячів стосовно встановлення адекватної реальній вартості видобутої мінеральної сировини рентної плати нашоувхуються на жорсткий спротив «олігархів від руди» та «газових олігархів».

Спротив йде як через лобювання інтересів олігархів у відповідних комітетах українського парламенту, так і через засоби масової інформації. У відповідь на пропозиції щодо підняття ставок рентної плати від олігархів лунають такі посили: підняття ренти звужує інвестиційні можливості видобувних підприємств; зростання ставок рентної плати «вимиває» обігові кошти; підвищення рентної плати призводить до згорання ділової активності в гірничій сфері.

З огляду на сказане, у короткостроковій та середньостроковій перспективі варто вдатися до таких заходів з удосконалення економічного механізму природокористування в частині ідентифікації бази та формування сучасного інструментарію стягнення і розподілу рентної плати за користування надрами для видобування корисних копалин. *Передусім*, через внесення змін у нормативну базу рентного регулювання надрокористування, необхідно забезпечити посилення стимулювання надрокористувачів до господарського освоєння родовищ корисних копалин у складних геологічних умовах шляхом поглиблення диференціації при встановленні рентної плати за користування надрами.

По-друге, максимальною мірою усунути наявні перешкоди, пов'язані із заниженням ставок рентної плати на одні корисні копалини і завищенням – на інші (варто підвищити ставки рентної плати за користування надрами для видобування мінеральних вод, щоб довести її частку в ціні реалізації продукції хоча б до рівня країн СНД).

По-третє, забезпечити подальше інституціональне облаштування системи стягнення рентної плати за користування надрами, особливо в умовах, коли видобуток корисних копалин супроводжується значними збитками навколишньому природному середовищу (прикметним у цьому плані є видобування бурштину, що призводить до руйнації роками сформованих лісостепо-аглоландшафтів, і потрібні значні фінансові ресурси для проведення рекультивації порушених сільськогосподарських угідь та земель лісгосподарського призначення; за таких умов частина рентної плати за видобування бурштину має спрямовуватися в спеціальні фонди рекультивації порушених і деградованих земель).

По-четверте, ув'язати ставки рентної плати за користування надрами із середньоевропейським рівнем плати за видобування корисних копалин, щоб стимулювати надрокористувачів здійснювати максимально можливу переробку видобутої мінеральної сировини і тим самим забезпечувати прийнятний рівень прибутковості, або ж здійснювати модернізацію виробничо-технічної бази освоєння мінерально-сировинного потенціалу, щоб знижувати собівартість видобутку корисних копалин.

ВИСНОВКИ

Відсутність відповідних стимулів у діяльності учасників вертикально інтегрованих підприємницьких об'єднань у паливно-енергетичному та гірничо-металургійному комплексах стосовно модернізації виробничо-технічної бази видобутку мінерально-сировинного потенціалу пов'язана з недосконалістю вітчизняної системи стягнення рентної плати за користування надрами для видобутку корисних копалин, прикметними рисами якої є: відсутність навіть критично необхідного рівня диференціації ставок і наближеності розміру плати за окремі види корисних копалин до середньоєвропейського рівня; заниженість ставок за видобуток окремих видів гірничорудних ресурсів і надмірне завищення ставок за видобуток нерудних корисних копалин, зокрема будівельної мінеральної сировини.

Дослідження показали, що за період 2007–2016 рр. у динаміці надходжень основних видів рентної плати за користування надрами, за винятком рентної плати за користування надрами для видобутку нафти та газового конденсату, у фактичних цінах спостерігається висхідний тренд. У динаміці надходжень рентної плати за користування надрами до Зведеного бюджету України в порівнянних цінах у цілому висхідна тенденція має місце лише в динаміці надходжень рентної плати за користування надрами для видобутку природного газу.

У 2016 р. спектр інструментів рентної плати за користування надрами розширився за рахунок інституціоналізації рентної плати за видобуток бурштину. Перший рік застосування даного фіскального інструменту не дав очікуваного поштовху в питаннях наведення ладу стосовно видобутку цієї цінної мінеральної сировини органічного походження. Зокрема план надходжень рентної плати за користування надрами для видобування бурштину до Зведеного бюджету України виконано на 0,14%.

З метою підвищення результативності адміністрування рентної плати за користування надрами для видобутку корисних копалин необхідно в короткостроковій і середньостроковій перспективах поглибити диференціацію ставок рентної плати, виходячи з геологічних умов видобутку корисної копалини; ліквідувати диспропорції в рентному регулюванні надкористування через усунення прецедентів необґрунтованого заниження та надмірного завищення ставок ренти за окремі складові мінерально-сировинного потенціалу; посилити стимулюючий вплив рентної плати на темпи, способи, обсяги та масштаби господарського освоєння мінерально-сировинного потенціалу через наближення занижених ставок рентної плати за користування надрами до середньоєвропейського рівня. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Башко В. Й. Оподаткування видобутку природного газу в Україні. *Наукові праці НДФІ*. 2015. № 3. С. 41–51.
2. Голян Василь. Рента за газ і нафту: скільки добуто і скільки грошей отримала держава. *Mind*. URL: <https://mind.kiev.ua/openmind/20173493-renta-za-gaz-i-naftu-skilki-dobuto-i-skilki-groshej-otrimala-derzhava>
3. Голян Василь. Рента за надра: чому держбюджет має отримувати більше. *Mind*. URL: <https://mind.kiev.ua/openmind/>

20173492-renta-za-nadra-chomu-derzhbyudzhetae-otrimuvati-bilshe

4. Матюха В. В. Плата за користування надрами як основний елемент економічного механізму управління вітчизняним фондом надр. *Механізм регулювання економіки*. 2013. № 1. С. 54–60.

5. Матюха В. В. Система платежів за пользование надрами в Україні: проблеми и предложения по реформированию. *Горный журнал*. 2014. № 7. С. 60–62.

6. Міщенко В. С. Реформування платежів за користування надрами: методологія і практика. *Фінанси України*. 2010. № 3. С. 38–49.

7. Міщенко В. С. Удосконалення рентного регулювання у надкористуванні. *Економіка України*. 2013. № 8. С. 84–96.

8. Міщенко В. С., Барановський О. І., Петраков Я. В. Щодо формування ефективної рентної політики в Україні. *Фінанси України*. 2008. № 2. С. 3–14.

9. Педько С. Б. Економічна модель рентного оподаткування нафтогазовидобувних підприємств України. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2008. № 12. С. 111–116.

10. Потенціал рентних платежів за видобуток корисних копалин в Україні/Соколовська А. М., Уніговський Л. М., Башко В. Й. та ін. Київ: Академія фінансового управління, 2013. 228 с.

REFERENCES

Bashko, V. I. "Opodatkuvannia vydobutku pryrodnoho hazu v Ukraini" [Taxation of natural gas production in Ukraine]. *Naukovi pratsi NDFI*, no. 3 (2015): 41-51.

Holian, V. "Renta za haz i naftu: skilky dobuto i skilky hroshei otrymala derzhava" [Rent for gas and oil: how much money was produced and how much money the state received]. <https://mind.kiev.ua/openmind/20173493-renta-za-gaz-i-naftu-skilki-dobuto-i-skilki-groshej-otrimala-derzhava>

Holian, V. "Renta za nadra: chomu derzhbyudzhetae otrymuvaty bilshе" [Rent for subsoil: why the state budget should receive more]. <https://mind.kiev.ua/openmind/20173492-renta-za-nadra-chomu-derzhbyudzhetae-otrimuvati-bilshe>

Matiukha, V. V. "Plata za korystuvannia nadramy yak osnovnyi element ekonomichnoho mekhanizmu upravlinnia vitchyzniamym fondom nadr" [Fee for the use of the underground as the main element of the economic mechanism of management of the domestic fund of the subsoil]. *Mekhanizm rehulivannia ekonomiky*, no. 1 (2013): 54-60.

Matyukha, V. V. "Sistema platezhey za polzovaniye nedramy v Ukraine: problemy i predlozheniya po reformirovaniyu" [The system of payments for the use of subsoil in Ukraine: problems and proposals for reform]. *Gornyy zhurnal*, no. 7 (2014): 60-62.

Mishchenko, V. S. "Reformuvannia platezhiv za korystuvannia nadramy: metodolohiia i praktyka" [Reform of payments for the use of subsoil: methodology and practice]. *Finansy Ukrainy*, no. 3 (2010): 38-49.

Mishchenko, V. S. "Udoskonalennia rentnoho rehulivannia u nadkorystuvanni" [Improvement of rent regulation in subsoil use]. *Ekonomika Ukrainy*, no. 8 (2013): 84-96.

Mishchenko, V. S., Baranovskiy, O. I., and Petrakov, Ya. V. "Shchodo formuvannia efektyvnoi rentnoi polityky v Ukraini" [Concerning formation of effective rent policy in Ukraine]. *Finansy Ukrainy*, no. 2 (2008): 3-14.

Pedko, S. B. "Ekonomichna model rentnoho opodatkuvannia naftohazovydobuvnykh pidpriemstv Ukrainy" [Economic model of rent taxation of oil and gas companies in Ukraine]. *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini*, no. 12 (2008): 111-116.

Sokolovska, A. M. et al. *Potentsial rentnykh platezhiv za vydobutok korysnykh kopalyn v Ukraini* [Potential rent payments for mining in Ukraine]. Kyiv: Akademiia finansovoho upravlinnia, 2013.